

Kunnskapsdepartementet
Opplæringsavdelingen
Postboks 8119, Dep
0032 Oslo

Kartlegging av temaer knyttet til menneskerettigheter og demokratiforståelse i læreplanverket

I oppdrag 34/2010 ber departementet Utdanningsdirektoratet om å foreta en kartlegging av læreplaner med tilknytning til temaet menneskerettigheter og temaer som dekker begrepet demokratiforståelse. Kartleggingen skal omfatte hele læreplanverket. Valg av læreplaner og kompetansemål skal begrunnes.

Utdanningsdirektoratet har foretatt en gjennomgang av de enkelte læreplanene inkludert Generell del og Prinsipper for opplæring.

Kartleggingen

Temaer knyttet til menneskerettigheter og til demokratiforståelse finnes i alle deler av læreplanverket.

Temaene dekkes også i Rammeplan for barnehager (pkt. 1.5 Barns medvirkning). Rammeplanen er tuftet på FNs barnekonvensjon om barns rett til medvirkning og som er nedfelt i barnehageloven § 3.

Læreplanens generelle del inneholder det verdimeslige, kulturelle og kunnskapsmessige grunnlaget for opplæringen, og prinsipper for opplæringen gjelder for alle fag. I utvalget av formål og kompetansemål i Vedlegg 1, er utdrag fra Generell del og prinsipper for opplæring tatt med.

I læreplaner for fag er temaer knyttet til menneskerettigheter og demokratiforståelse for det meste forankret i kompetansemål, men også i beskrivelsen av formål for faget.

De fleste fagene i grunnskolen kan sies å ha et særskilt innhold enten i formålet eller i kompetansemål knyttet til menneskerettigheter og/eller demokrati. For eksempel gjelder dette:

Norsk
Religion, livssyn og etikk
Samfunnsfag
Kunst og håndverk
Mat og helse
Naturfag
Fremmedspråk
Engelsk
Elevrådsarbeid
Grunnleggende norsk for språklige minoriteter
Morsmål for språklige minoriteter
Finsk som 2. språk
Kroppsøving

Begrunnelsen for å inkludere norsk i oversikten over læreplaner som dekker temaene, er at noen av læreplanmålene omhandler bevissthet om hvordan språk kan virke krenkende. For eksempel

kan følgende kompetansemål hentet fra hovedområdet muntlige tekster i norskfaget etter 4. og 7. årstrinn illustrere dette.

- forklare hvordan man gjennom språk kan krenke andre
- drøfte hvordan språk kan uttrykke og skape holdninger til enkeltindivider og grupper av mennesker

Eller i formål i samme læreplan (utdrag)

“Et hovedmål for opplæringen i norsk gjennom hele grunnopplæringen er språklig selvtillit og trygghet i egen kultur som grunnlag for utvikling av identitet, respekt for andre kulturer, aktiv samfunnsdeltakelse og livslang læring. Norskfaget etablerer seg i spenningsfeltet mellom det historiske og det samtidige, det nasjonale og det globale. Å se norsk språk og kultur i et historisk og nasjonalt perspektiv kan gi elevene innsikt i og forståelse for det samfunnet de er en del av.”

Faget kroppsøving etter 7. årstrinn

- følge regler og prinsipper for samhandling og fair play

Kunst og håndverk er inkludert som eksempel fordi det i formålet heter at faget styrker demokratisk deltakelse “slik kunnskap vil styrke muligheten for deltakelse i demokratiske beslutningsprosesser i et samfunn der informasjon i økende grad kommuniseres visuelt”. Mat og helse er inkludert i oversikten blant annet fordi interkulturell opplæring er en sentral del i hovedområdet mat og kultur.

Videregående opplæring:

I videregående opplæring kan for eksempel disse fagene fremheves ved at de har et fokus på menneskerettigheter og demokratiforståelse:

Norsk – fellesfag

Samfunnsfag – fellesfag

Engelsk – fellesfag

Fremmedspråk – fellesfag

Matematikk - fellesfag

Historie – fellesfag

Naturfag – fellesfag

Religion og etikk

Politikk og menneskerettigheter – programfag

Rettslære – programfag

Eksempel fra læreplanen i matematikk:

Læreplanen for matematikk i videregående opplæring peker også på dette aspektet ved faget som demokratibyggende: “Eit aktivt demokrati treng borgarar som kan setje seg inn i, forstå og kritisk vurdere kvantitativ informasjon, statistiske analysar og økonomiske prognosar. På den måten er matematisk kompetanse nødvendig for å forstå og kunne påverke demokratiske prosessar i samfunnet”.

Menneskerettigheter og demokratiforståelse i yrkesfaglige utdanningsprogram:

Fag innenfor yrkesfaglige utdanningsprogram er tatt med i oversikten samlet og ikke som enkeltfag. Generell del og prinsipper for opplæring gjelder også opplæring i bedrift. Læreplaner innenfor yrkesfaglige utdanningsprogram

har dessuten også kompetansemål knyttet blant annet til yrkesetikk, miljøbevissthet og bærekraftig utvikling som gjør det naturlig å inkludere dem i oversikten.

Begrunnelse for utvalget:

Det er vanskelig å avgrense utvalget av kompetansemål spesielt når det gjelder de som knytter seg til temaet demokratiforståelse. Alle fag kan sies å dekke demokratiaspektet ettersom formålet er knyttet til fagets plass i samfunnet. Generell del og prinsipper for opplæring gjelder dessuten for hele opplæringsløpet. Utdanningsdirektoratet har lagt vekt på å kartlegge læreplaner og kompetansemål som dekker Europarådets definisjon av demokratiforståelse og internasjonalt anerkjente statsvitenskaplige teorier.

Europarådets definisjon av opplæring i demokrati og medborgerskap og forholdet til menneskerettigheter:

Education for democratic citizenship" means education, training, dissemination, information, practices and activities which aim, by equipping learners with knowledge, skills and understanding and moulding their attitudes and behaviour, to empower them to exercise and defend their democratic rights and responsibilities in society, to value diversity and to play an active part in democratic life, with a view to the promotion and protection of democracy and the rule of law.

"Human rights education" means education, training, dissemination, information, practices and activities which aim, by equipping learners with knowledge, skills and understanding and moulding their attitudes and behaviour, to empower them to contribute to the building and defence of a universal culture of human rights in society, with a view to the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms.

Education for democratic citizenship and human rights education are closely interrelated and mutually supportive. They differ in focus and scope rather than in goals and practices. Education for democratic citizenship focuses primarily on democratic rights and responsibilities and active participation, in relation to the civic, political, social, economic, legal and cultural spheres of society, while human rights education is concerned with the broader spectrum of human rights and fundamental freedoms in every aspect of people's lives.

Utvalget av kompetansemål som dekker demokratibegrepet og menneskerettigheter er også begrunnet ut fra en statsvitenskaplig og en pedagogisk forståelse av demokrati:

Demokrati er et innholdsrikt begrep. Dermed finnes også ulike former for demokratisk deltakelse. For å ivareta demokratiets ulike innholdsaspekter og fremtredelsesformer, er vurderingene som ligger til grunn for valg av kompetansemål i det følgende begrunnet ut fra 3 statsvitenskaplige demokratimodeller – den representative, den deliberative og deltakerdemokratimodellen (Rasch, Weigård og Eriksen, Pateman). Utvalget er videre begrunnet ut fra 3 aspekter ved forholdet mellom demokrati og læringsutvikling (Klafki). Til sammen representerer disse to inngangene en bred forståelse av demokrati og menneskerettigheter.

I læreplanverket finnes en mengde målformuleringer i en lang rekke fag som kan plasseres under de ulike aspektene som her trekkes opp (se vedlegg 1 for nærmere utdyping av hvordan kompetansemål i læreplanverket kan innordnes de ulike aspektene). Mange kompetansemål kan også plasseres under flere av kategoriene. Kun noen få illustrerende eksempler er tatt med i denne presentasjonen.

Direktoratet mener med utgangspunkt i disse definisjonene som favner vidt, at dette samlet sett gir et bedre bilde av hvordan disse temaene er implementert i norsk grunnopplæring, enn en snever definisjon.

Vedlegg 1 beskriver hvor temaene forekommer i de enkelte læreplanene fordelt på hovedtrinn i opplæringen. Listen over kompetansemål og fag er ikke uttømmende og vil i noen grad kunne variere, avhengig av hvilken tolkning man legger til grunn.

Vedlegg 2 er en oversiktstabell som oppsummerer i hvilke læreplaner og på hvilket nivå i grunnskole og videregående opplæring disse temaene er dekket.

Oppsummering og konklusjon

Menneskerettighetsperspektivet og demokratiforståelse er integrert i læreplanverket både i Generell del, prinsipper for opplæring og i læreplaner for fag. Det er vanskelig å avgrense temaer som demokrati og menneskerettigheter. Den vedlagte oversikten er derfor ikke fullstendig, da det til en viss grad beror på skjønn hvilke kompetansemål man inkluderer som dekkende for temaene. Alle fag kan sies å dekke demokratispektet ettersom formålet er knyttet til fagets plass i samfunnet. Generell del og prinsipper for opplæring gjelder dessuten for hele opplæringsløpet. Utdanningsdirektoratet har foretatt en kartlegging ut fra internasjonalt anerkjente definisjoner og statsvitenskaplige studier. Vedlagte oversikt oppsummerer hvilke læreplaner for fag som etter Utdanningsdirektoratets vurdering har et særskilt fokus på disse temaene.

Erik Bolstad Pettersen
divisjonsdirektør

John Chr. Christiansen
rådgiver

Vedlegg 1: liste over fag og kompetansemål som omhandler temaene menneskerettigheter og demokrati

Vedlegg 2: Skjematisk tabell med temaene fordelt på fag og årstrinn